

## ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 631:339.13:330

Ярина МАЙОВЕЦЬ

### МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І СУЧАСНІСТЬ

*Досліджено проблеми інноваційного розвитку аграрного підприємництва. Проведено порівняльний аналіз сільського господарства американських, європейських країн і України, який дав змогу зробити висновок щодо їх прогнозованої інноваційності. Висновки ґрунтуються на основі аналізу наступних критеріїв: роль аграрного сектора у ВВП; орієнтація агробізнесу на ефективність; величина експорту сільськогосподарської продукції; види і ставки кредитування; механізм формування обігових коштів; напрями підтримки агросектору.*

*Виявлено особливості формування інноваційної моделі агробізнесу в Україні упродовж трансформаційного періоду. У 90-ті роки ХХ ст. визначальними чинниками, що унеможливлювали інноваційний розвиток, стали: інфляція, недостатня бюджетно-фінансова підтримка держави, високі відсоткові ставки комерційних банків, що обмежували доступ агровиробників до кредитних ресурсів, формування основних і оборотних фондів за рахунок власних коштів, високий ступінь зношення сільськогосподарської техніки і устаткування. Сучасний етап інноваційного розвитку аграрного виробництва характеризується визначальною роллю агросектора у ВВП експортоорієнтованості вітчизняних агровиробників на зовнішні ринки.*

*Проаналізовано інноваційну роль адміністрування податку на додану вартість, що дозволяє агровиробникам акумулювати 20% від проданої сільськогосподарської продукції на спецрахунках з цільовою метою придбати нову техніку, засоби механізації, технології. Простежено дію спецрежиму оподаткування агровиробників. Зроблено висновок про те, що він став найбільш доступною і найбільш ефективною пільгою, оскільки його обсяги прямо залежать від результатів господарювання.*

*Звернуто увагу на неможливість використання в Україні в чистому вигляді американської та європейської моделі. Доведено, що українська модель інноваційного розвитку агробізнесу є олігархічною, що виражає інтереси великих агровиробників і має елементи корупції. Ґрунтується ця модель на мінімальній допомозі зі сторони держави.*

*Досліджено інноваційну роль адміністрування податку на додану вартість, що дозволяє агровиробникам акумулювати 20% від проданої сільськогосподарської продукції на спецрахунках з цільовою метою придбання нової техніки, механізації, технологій. Простежено дію спецрежиму оподаткування агровиробників, його позитивні і проблемні*

сторони. Запропоновано шляхи удосконалення механізму адміністрування ПДВ з метою збереження його інноваційної спрямованості.

Ключові слова: *інновації, інноваційне підприємництво, агровиробництво, спецрахунки ПДВ.*

JEL: O 13

**Постановка проблеми.** За роки трансформаційного періоду відбулися структурні зрушення, спрямовані на посилення інноваційності аграрного сектора економіки. Для оцінки існуючих змін у механізмі формування високоефективної моделі аграрного інноваційного розвитку варто проаналізувати існуючий досвід, порівняти найоптимальніші його елементи, використати у вітчизняній практиці.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженням окремих аспектів формування високоефективного конкурентоспроможного аграрного підприємництва в Україні присвячено праці багатьох українських вчених: Ю. В. Лупенка, В. М. Нелепи, С. М. Кваші, В. І. Власова, В. Я. Месель-Веселяка, В. М. Федорова та ін. Однак проблемними залишаються питання формування цілісної комплексної моделі інноваційного розвитку агросектору, які б ґрунтувалися на передовому досвіді розвинутих країн з однієї сторони і враховували б особливості розвитку вітчизняного АПК.

**Мета статті.** Дослідити наявний світовий історичний досвід формування інноваційної моделі агробізнесу, проаналізувати вітчизняний досвід і на основі цього виокремити ті чинники, які стратегічно впливають на розвиток інноваційного аграрного підприємництва в Україні.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Історичний досвід розвинутих країн дозволяє виокремити дві сучасні моделі інноваційного розвитку сільського господарства: американську і європейську, використовуючи історичні аналогії поділу на американський та європейський (пруський) шляхи капіталізації сільського господарства.

Основи американської моделі інноваційного розвитку були закладені ще в середині XIX ст. Вони ґрунтувались на прийнятому у 1862 р. Президентом США А. Лінкольном Гомстед-акті, в якому передбачалося безкоштовна передача фермерам земельних наділів [1]. Як з'ясувалося пізніше, цей акт мав непересічне значення у становленні високоефективної аграрної економіки США. Формування фермера-власника стимулювало приватну ініціативу, спонукало його до зниження собівартості продукції, сприяло зростанню продуктивності праці. На основі запровадження нової техніки, технологій, селекції, використання мінеральних добрив і засобів захисту рослин тощо відбувся перехід від екстенсивної до інтенсивної моделі ведення аграрної підприємницької діяльності.

В Європі, зокрема в Німеччині, в середині XIX ст. сільське господарство було головною галуззю економіки. Однак його розвиток гальмувався залишками кріпосного права і феодалних відносин. Європейські селяни, на відміну від своїх американських колег, змушені були викупувати землю у своїх власників-феодалів. Сільське господарство у наступні періоди XIX по частину XX ст. розвивалося швидкими темпами. При цьому використовувалися у значній мірі екстенсивні методи його ведення, які, як відомо, потребують в основному кількісного, а не якісного оновлення матеріально-технічної бази агровиробництва. Особливості історичного досвіду організації сільськогосподарського

виробництва у різних країнах зумовили логіку відношення до інтенсивності використання інновацій в аграрному підприємстві майбутніх періодів.

Проведений нами аналіз сучасного стану сільського господарства Америки, Європи і України, дав змогу сформулювати моделі прогнозованої інноваційності аграрного підприємства цих країн (табл. 1). Використання наступних критеріїв: роль аграрного сектора у ВВП; орієнтація агробізнесу на ефективність; величина експорту сільськогосподарської продукції; види і ставки кредитування; механізм формування обігових коштів; напрями державної підтримки агросектору дали змогу зробити висновки щодо прогнозованої інноваційності аграрного підприємства країн, що представляють кожну із моделей.

Таблиця 1

### Моделі прогнозованої інноваційності розвитку аграрного підприємства

	Моделі		
	Американська	Європейська	Українська
Роль агросектора у ВВП	незначна	допоміжна	Визначальна, ключова
Орієнтація агробізнесу на ефективність	Економічна ефективність	Соціально-економічна ефективність	Олігархічно-кланова ефективність
Величина експорту сільськогосподарської продукції	значна	Невелика і диференційована	значна
Види кредитування за терміном дії	Довгострокове (10-20 років)	Середньострокове (5-10 років)	Річне (під урожай)
Ставка кредитування	3-5%	3-5%	25-30%
Механізм формування обігових коштів	залучені, кредитні (до 90%)	залучені, кредитні (до 90%)	власні (близько 70%)
Напрями державної підтримки	Опосередковано, через ринкові механізми	Дотаційна одиницю виробленої продукції, оброблюваної площі.	бюджетна
Прогнозована інноваційність агробізнесу	висока	висока	висока

*Примітка.* Розроблено автором.

В сучасній американській моделі, яка використовується у США і Канаді, аграрний сектор є важливою складовою національної економіки. Він не лише забезпечує внутрішні потреби населення у продовольстві, але і дає великі експортні ресурси. Однак частка агросектору у ВВП незначна і становить близько 3% країни. США займають перше місце у світі за експортом сільськогосподарської продукції, а товарність виробленої продукції досягає 100%. Навіть ті продукти, які виробляються на фермі, купуються фермерами у продовольчих крамницях. На ринку домінують великі ферми, один відсоток яких дає майже 40% товарної продукції. Одна зайнята людина у сільському господарстві забезпечує продуктами харчування понад 50 осіб [2].

Інноваційні методи організації аграрного підприємства дозволяють фермерам забезпечити високу продуктивність праці. Якщо один індійський селянин обробляє в середньому один гектар землі, то американський фермер обробляє 50-60 га [3]. Використання інноваційних технологій дозволили сформувати у США потужний агробізнес,

що зацікавлює приватних і державних інвесторів. Тому інвестиції на одного зайнятого у агробізнесі США і вироблена ним продукція є вищою, ніж в інших галузях економіки.

Для підтримки інноваційності бізнесу американських фермерів використовуються методи непрямого впливу, головню через довгострокові (10–20) роки і дешеві (3–5%) кредити.

Американські ферми висококомеханізовані, мають наукове та інфраструктурне забезпечення. Важливою частиною аграрного підприємництва є наукові дослідження, що здійснюють державні установи, корпоративні лабораторії та університети.

Основою сільського господарства Європи є сімейні фермерські господарства. За величиною їх земельної площі, зайнятості та бізнесу їх можна умовно поділити на великі, середні, малі. Найбільше великих фірм розміщено в Голландії, Великобританії та Данії. В цих країнах частка великих ферм є високою (55–70%). У Німеччині та Франції розподіл ферм за цими трьома групами є рівномірним: третина на кожену групу. В Італії та Іспанії суттєво великий процент припадає на малі ферми (70–80%) [4].

У розвинутих європейських країнах сформоване високотоварне, глибоко-спеціалізоване аграрне підприємництво. Під впливом природних та історичних умов в Європі склалися три основні типи сільського господарства:

1. Північноєвропейський.
2. Середньоєвропейський.
3. Південноєвропейський [5].

У Скандинавських країнах, Великобританії, Данії на основі запровадження інноваційних технологій сформувався інтенсивний тип молочного тваринництва. Рослинництво має допоміжний характер. Найвищого рівня досягло тваринництво в Данії, яка стала одним з найбільших світових експортерів молока, сиру, свинини та яєць. Основною проблемою інноваційного розвитку сільського господарства країн Північно-центральної Європи є те, що воно досягло гранично можливого рівня використання механізації і хімізації.

У Південній Європі переважає рослинництво і садівництво. Аграрна підприємницька діяльність спрямована на виробництво фруктів, цитрусових, винограду, горіхів, оливок, тютюну. Така спеціалізація суттєво обмежує використання інтенсивних інноваційних технологій. Там у значній мірі використовується ручна праця найперше при зборі врожаю. Сільське господарство зорієнтоване на соціально-економічну ефективність, цьому підпорядкована державна політика підтримки агросектору. На відміну від американської моделі, де вплив держави на агробізнес проявляється опосередковано через ринкові механізми податкових пільг і дешевих кредитів у європейській моделі, широко практикуються дотації фермерам на одиницю виробленої продукції, оброблюваної площі. Ці дотації в останні роки становили 175–1343 євро на га угідь. У Нідерландах цей показник становить 500 євро на га угідь, Бельгії – 508 євро на га, Польщі – 345 євро на га, а в Україні ледь сягає 40 євро/га і до того ж у вигляді непрямої підтримки [6]. Найбільш ефективною формою бюджетних вкладень у агропідприємстві країн ЄС є державна підтримка науки і виробничих інновацій. Інвестиції у цю сферу мають довгострокову перспективу і найбільшу окупність – до 70%.

Європейські фермерські господарства суттєво відрізняються за інтенсивністю використання інноваційних технологій. Науковці поділяють їх на три групи. Проведені дослідження засвідчують, що найбільше нововведень використовують великі аграрні

підприємства (холдинги). На три мільйони таких агрогосподарств ЄС припадає 75% виробленої продукції АПК. Саме вони є головними розробниками і споживачами інновації. Другу групу складають мільйони селянських господарств, низькі доходи яких не дозволяють використовувати сучасні інноваційні технології. У третю групу попадають ті фермери, які використовують окремі продуктивні, техніко-технологічні інноваційні бізнес-моделі всередині самих господарств.

На основі означеного вище можна зробити висновок про те, що прогнозована інноваційність аграрного підприємництва в країнах ЄС, як в короткому, так і в довготривалому періодах буде високою. Це зумовлюється по-перше, різноманітністю природно-кліматичних умов, ґрунтів, традицій ведення господарства. Якщо одні ферми вже досягнули максимуму використання інноваційної техніки і використання засобів хімізації, то інші тільки прагнуть цього. По-друге, обмеженістю землі, що спонукає збільшувати потреби окремих галузей аграрної економіки, головню тваринництва, все ширше використовувати генну інженерію і виробляти генетично-модифіковану продукцію. По-третє, зростанням попиту на екологічно чисту продукцію на європейському ринку. Тому інноваційні заходи будуть спрямовувати на відтворення та підтримання родючості ґрунтів, сертифікацію екологічно чистого виробництва, уникнення будь-яких форм забруднення навколишнього середовища через впровадження відповідних технологічних інноваційних прийомів.

Сільське господарство України після відновлення незалежності не могло впровадити ні американську, ні європейську модель інноваційного розвитку. Успадковане від радянської адміністративної системи, воно було орієнтоване на забезпечення внутрішніх потреб населення в продуктах харчування, а агробізнесу як такого не існувало. Бюджетних ресурсів в цей час заледве вистачало на фінансування соціально захищених статей (освіти, медицини, інших видатків соціальної сфери). Інфляція створила загрози для банківської системи. Через інфляційні ризики банки неохоче фінансували аграрний сектор. Високі відсоткові ставки обмежували доступ агровиробників до кредитних ресурсів і спонукали орієнтуватися на власні ресурси. Тому і зараз до 70% обігових коштів складають власні засоби і лише у третини залучені кредити, в той час як в американській та європейській моделях все навпаки. Там до 90% кредитні засоби [7].

Результатом дії вищезазначених чинників став занепад матеріально-технічної бази аграрного виробництва. Коштів, отриманих від реалізації сільськогосподарської продукції, не вистачало навіть для залучення зношеної техніки. В цих умовах розпочався інтенсивний пошук джерел поповнення основного капіталу, створення потужностей для зберігання зерна, розвитку селекції тощо. В результаті було започатковано українську модель інноваційного розвитку агровиробництва, яка ґрунтувалася на мінімальній допомозі зі сторони держави.

В аграрній економіці України було запроваджено дві інституційні управлінські інновації: почав діяти єдиний фіксований сільськогосподарський податок і використовуватися спеціальний режим адміністрування податку на додану вартість для агровиробників [8]. Перша інновація підвищувала зацікавленість агровиробників у зростанні обсягів виробництва, друга дозволяла акумулювати 20% від проданої сільськогосподарської продукції на спеціальних рахунках. Ці кошти мали цільове призначення і могли бути використані лише на придбання нової техніки, засобів механізації, тобто загалом на збільшення існуючих виробничих потужностей. Внаслідок таких заходів сформувався потужний важіль інноваційного стимулювання аграрного підприємництва.

Тривале, більш ніж п'ятнадцятирічне застосування спецрежимів оподаткування, в тому числі ПДВ-акумуляції, сприяло системним змінам в аграрному інноваційному середовищі. Починаючи з 2010 р., непряма підтримка агровиробників за рахунок застосування спецрежиму оподаткування становила 90%, а з 2012 р. займала 95% від загальної державної підтримки агросектора [9].

Спецрежим використання ПДВ став найбільш доступною і найбільш ефективною пільгою, оскільки її обсяги прямо залежали від результатів господарювання. Податкові новації дозволили у 2014 р. додатково інвестувати у виробництво 24 млрд. грн., в тому числі через механізм ПДВ 19,8 млрд., а 3,6 млрд. грн. завдяки єдиному фіксованому податку. У 2015 р. ці показники виявилися ще вищими – 32 млрд. грн., 28 млрд. грн. і 4 млрд. грн. відповідно [10].

Використання пільгового оподаткування стало одним із визначальних чинників інноваційного розвитку і економічного зростання в аграрній сфері. До 2016 р. Україна утвердилася як провідна аграрна держава світу. У 2006–2016 рр. вироблялося біля 60 млн. т зерна, а рентабельність зернових зросла на 70%. Український аграрний сектор є третім за обсягом експорту продукції птахівництва, шостим – борошна. У 2015 р. Україна вийшла на перше місце за експортом насіння соняшника і кукурудзи, займала другу позицію з експорту пшениці. Частка агропродукції в сукупному експорті країни у 2015–2016 рр. становила майже 40%, а вироблений агропродукт становив 41% ВВП [7].

З 1 січня 2016 р. у Податковому кодексі відбулися зміни, згідно з якими була запроваджена диференційована система дії спецрежимів оподаткування за видами сільськогосподарських операцій. Згідно з інструкціями, виробники зернових і технічних культур повинні перераховувати до держбюджету 85% суми ПДВ, решту – 15% на спецрахунки. На інші сільськогосподарські операції податок поділяється на половину: 50% агровиробники сплачують до бюджету, інша сума залишається на їх спецрахунках [11]. Окремі дослідники цієї проблематики, а головним чином лобісти великого аграрного капіталу, побачили в таких інституційних діях влади загрозу власним інтересам. “Провідна галузь української економіки – сільське господарство – опинилася під загрозою втрати стимулів для подальшого розвитку”, – стверджують вони [10]. Спробуємо проаналізувати і дати відповідь.

По-перше, змінами до закону про спецрежим справляння ПДВ поки що не передбачено його скасування, хоч такий крок активно лобіює уряд і МВФ. Держава лише прагне оптимізувати механізм його використання виходячи із національних інтересів. Основні зауваження, що виходять із середовища великих агрофірм, зокрема виробників зерна, зернотрейдерів і виробників продукції птахівництва є безпідставними і побоювання не мають аргументованої основи, якщо виходити із того, що багато великих агрохолдингів акумулювали кошти спецрахунків переважно на придбання дорогої імпоротної техніки, а окремі взагалі не можуть пояснити подальший рух своїх фінансових коштів. Прикладом є Державна Зернова компанія Агрохолдинг KSG Agro – вертикально інтегрована компанія, що працює у всіх сегментах ринку: виробництві, зберіганні і переробці сільськогосподарської продукції, яка за січень–вересень 2016 р. скоротила величину чистого прибутку на 13,8% (2,5 млн. дол., в той час як виручка компанії збільшилась на 45,2% (15,4 млн. дол.) [10].

По-друге, зміни у механізмі справляння ПДВ необхідні у зв'язку з неефективністю структури сучасного аграрного підприємництва. Наприклад, у 2015 р. валова продукція рослинництва складала 121% до 1990 р., а тваринництва лише 53,7% [12]. Тому цілком логічним було б запропонувати такий механізм оподаткування, коли виробникам тваринницької продукції і фермерським господарствам залишалось б 80–100% акумульованих коштів ПДВ.

По-третє, велику загрозу для інноваційного розвитку аграрного підприємництва у разі його застосування має перехід із механізму відшкодування через спецрахунки ПДВ до прямих дотацій. Матеріали різноманітних досліджень засвідчують про намагання проштовхнути на законодавчому рівні проекти дотувань в розмірі сплаченого ними ПДВ за рахунок бюджету [13]. У разі прийняття такого законопроекту створюється можливість корупційного використання бюджетних коштів через надання дотацій окремим вибраним агровиробникам. В той же час українська держава не зацікавлена в посиленні олігархічної моделі аграрного інноваційного підприємництва, а в утвердженні справедливості і у задоволенні інтересів всіх учасників агропромисловості у суспільстві загалом.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Американська, європейська та українська модель інноваційного розвитку аграрного підприємництва мають однакову стратегічну мету – забезпечення оптимального механізму функціонування аграрного сектора. Однак шляхи та інструменти реалізації цієї мети різні. Американське аграрне підприємництво буде мати експортну орієнтацію у близькій і віддаленій перспективі, а відтак буде ґрунтуватися на потужній інноваційній базі. Основу цієї бази складатимуть: ефективна організація праці та управління; спеціалізація ферм і територій; використання нової техніки і технологій; формування сучасної інфраструктури (паливної, енергетичної, логістичної, складської, консультаційної); залучення наукового потенціалу університетів, сільськогосподарських коледжів, дослідних установ.

Прогнозована інноваційність аграрного підприємництва в країнах ЄС, як в короткому, так і в довгому періодах теж буде високою. Це зумовлюється: різноманітністю природно-кліматичних умов, ґрунтів, традицій ведення господарства, зростанням споживчого попиту на екологічно чисту продукцію. Тому інноваційні заходи будуть спрямовувати на відтворення та підтримання родючості ґрунтів, сертифікацію екологічно чистого виробництва, уникнення будь-яких форм забруднення навколишнього середовища через впровадження відповідних технологічних інноваційних прийомів.

За роки трансформаційного періоду в Україні сформовано олігархічну модель інноваційного розвитку аграрного підприємництва. Основу її складають великі агрохолдинги, які мають конкурентні переваги у використанні інновацій. Дрібний агробізнес не має для інноваційного розвитку достатніх фінансових ресурсів.

Українська модель інноваційного розвитку ґрунтується на мінімальній допомозі зі сторони держави. Підприємницькі успіхи українських великих агропромисловців ґрунтуються на інноваційній складовій адміністрування податку на додану вартість, що дозволяє акумулювати 20% коштів від проданої продукції на спецрахунках. Цей режим, який піддається ревізії зі сторони українського уряду і МВФ, необхідно зберегти, удосконаливши і структуризувавши його в напрямі посилення допомоги виробникам тваринницької продукції і фермерським господарствам. Перехід же до прямих дотацій окремим агропромисловцям створить можливості корупційного розподілу бюджетних коштів.

**Список використаних джерел**

1. Пруський та американський шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.studopedia.org\\_](http://www.studopedia.org_)
2. Сільське, лісове та рибне господарство США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua>.
3. Сільське господарство США // журнал "Агроеліта" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroprod.biz>.
4. Янків М. Д. Попит, пропозиція та ціна на ринку сільськогосподарської продукції / М. Д. Янків, Є. Й. Майовець, С. К. Реверчук. – Львів: Діалог, 1998. – С. 4–5.
5. Сільське господарство Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moyasvita.com.ua>.
6. European Commission (2012). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the European Innovation Partnership Agricultural productivity and Sustainability. Brussels, 29.02.2012, COM(2012)79 final // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.eea.europa.eu>
7. Віртуальне сприяння аграріям в бюджеті 2017 провокує падіння економіки // Дзеркало тижня України. – 2016. – № 46. – 3 грудня.
8. Про фіксований сільськогосподарський податок // Відомості Верховної Ради України. – 1998.
9. Тулуш Л. Д. Стимулювання розвитку сільського господарства за рахунок спеціального режиму справляння ПДВ / Л. Д. Тулуш // зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України, 2015. – № 1. – С. 157.
10. Великий виробник сільськогосподарської продукції відмовився виплачувати дивіденди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ubr.ua/2016/12/5>.
11. Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році" / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 5, ст.47// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19/para5#n5>.
12. Валова продукція сільського господарства України [Електронний ресурс] / Статистичний бюлетень. – Режим доступу : [https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv\\_u/07/Arch\\_vpsg\\_bl.htm](https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_vpsg_bl.htm).
13. Мільярд гривень дотацій для "Нашої Ряби". Уряд пропонує скинутись всім // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/2016/12/6/613438/>.

**References**

1. Pruskyi ta amerykanskyi shliakh rozvytku kapitalizmu v silskomu hospodarstvi [Prussian and the American way of capitalism in agriculture], from <http://www.studopedia.org> [in Ukrainian].
2. Silske, lisove ta rybne hospodarstvo SShA [Agriculture, forestry and fisheries in the USA], from <http://www.geograf.com.ua> [in Ukrainian].
3. Silske hospodarstvo SShA [Agriculture in the USA]. *Ahroelita – Agrielite*, from <http://www.agroprod.biz> [in Ukrainian].



4. Yankiv M.D., Maiovets Ye.Y., Reverchuk S.K. Popyt, propozytsiia ta tsina na rynku silskohospodarskoi produktsii [Demand, supply and price in the market of agricultural products]. Lviv: Dialoh, 1998, pp. 4–5 [in Ukrainian].
5. Silske hospodarstvo Yevropy [Agriculture in Europe], from <http://www.moyasvita.com.ua> [in Ukrainian].
6. European Commission (2012). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the European Innovation Partnership. Agricultural productivity and Sustainability. Brussels, 29.02.2012, COM(2012)79 final, from <http://www.eea.europa.eu> [in English].
7. Virtualne spryiannia ahrariiam v biudzheti 2017 provokuie padinnia ekonomiky [Virtual assistance to farmers in the 2017 budget provokes economic decline]. *Dzerkalo tyzhnia – The Mirror of the Week*, 2016, No. 46 (December 3) [in Ukrainian].
8. Pro fiksovanyi silskohospodarskyi podatok [On the fixed agricultural tax]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 1998 (December 17) [in Ukrainian].
9. Tulush L. D. Stymuliuvannia rozvytku silskoho hospodarstva za rakhunok spetsialnoho rezhymu spravliannia PDV [Promoting agricultural development by a special regime for VAT]. *Zb. nauk. prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoï sluzhby Ukrainy – Proceedings of the National University of the State Tax Service of Ukraine*, 2015, No. 1, p. 157 [in Ukrainian].
10. Velykyi vyrobnyk silskohospodarskoi produktsii vidmovyvsvia vyplachuvaty dyvidendy [A big agricultural producer refused to pay dividends], from <http://www.ubr.ua> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhethnykh nadkhodzhen u 2016 rotsi” [The Law of Ukraine “On Amendments to the Tax Code of Ukraine and laws of Ukraine to ensure the balance of revenue in 2016”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 2016, No. 5, p. 47, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19/paran5#n5> [in Ukrainian].
12. Valova produktsiia silskoho hospodarstva Ukrainy [Gross agricultural output of Ukraine]. *Statystychnyi biuleten – Statistic Bulletin*, from [https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv\\_u/07/Arch\\_vpsg\\_bl.htm](https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_vpsg_bl.htm) [in Ukrainian].
13. Miliard hryven dotatsii dlia “Nashoi Riaby”. Uriad proponuie skynutys vsim [Billion hryvnias grant for “Nasha Riaba”. The Government proposes all to pool some money], from <http://www.epravda.com.ua/columns/2016/12/6/613438/> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.